

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 25, Αρ. 1 (2005)

Μνήμη Κοσμά Ψυχοπαίδη / Αφιέρωμα: Πόλεμος, ηγεμονία και πολιτική (β' μέρος)

Η αποδυνάμωση των βάθρων. Για έναν πολιτισμό της αμφισβήτησης

Α.-Ι Μεταξάς

doi: [10.12681/hpsa.14699](https://doi.org/10.12681/hpsa.14699)

Copyright © 2017, Α.-Ι Μεταξάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μεταξάς Α.-Ι. (2017). Η αποδυνάμωση των βάθρων. Για έναν πολιτισμό της αμφισβήτησης. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 25(1), 33–57. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14699>

Η ΑΠΟΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΩΝ ΒΑΘΡΩΝ.

ΓΙΑ ΕΝΑΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗΣ

Το άρθρο πραγματεύεται την ανάγκη μιας πολιτισμικής πρακτικής που θα αντιστέκεται δημιουργικά στην ομογενοποιητική πολιτική των ηγεμονικών πολιτισμών. Προτείνεται μια κριτική σχέση με την τέχνη που θα συμβάλει στην υπέρβαση της πολιτισμικής μονομέρειας και της ακόλουθης σε αυτήν κυριαρχικής πολιτικής. Υπογραμμίζει, επίσης, ότι μια τέτοια μετάβαση «στις κοινωνίες της ερμηνείας» αποτελεί πολιτικό διακύβευμα του καιρού μας μιας και η διεθνής πολιτική πραγματικότητα των δια-κρατικών διακανονισμών μοιάζει ανίκανη να περιορίσει την πολιτισμική επιθετικότητα των ισχυρών. Το άρθρο εστιάζει παραδειγματικά στη ζωγραφική τέχνη και στον τρόπο που αποτυπώνεται σε αυτή μια κριτική της πολιτισμικής λογικής της εξουσίας. Σε αυτή την κατεύθυνση σχολιάζονται έργα των W. Blake και F. Goya που παρουσιάζουν τη φρίκη του πολέμου, την αμετροέπεια της υπερμεγέθους εξουσίας και τις υπερβολές του ορθολογισμού.

1. ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΕΣ

Οι πολιτισμικές υπερ-ταυτότητες,¹ ένοχες ή συνένοχες για απαξιώτικες, εχθρικές ή επιθετικές συμπεριφορές, έκδηλες ή λανθάνουσες, συχνά «εξελισσονται» και οργανώνονται σε μονιμότερα φαινόμενα ενός *ηγεμονικού πολιτικού πολιτισμού*. Παραγόμενα εδώ ή εκεί χρησιμοποιούνται ως εργαλεία πολιτικής επιρροής όχι μόνο από τις πραγματικά μεγάλες δυνάμεις, αλλά και από άλλες

* Ο Α.-Ι. Δ. Μεταξάς είναι Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Για την έννοια αυτή, βλ. Α.-Ι. Δ. Μεταξάς, «Θρησκευτικοποίηση της πολιτικής και φοβική κοινωνία» στον υπό δημοσίευση τόμο των ανακοινώσεων του Συνεδρίου «Ασφάλεια και δημοκρατία στην κοινωνία της διακινδύνευσης» που οργάνωσε από το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου – Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, 9-10 Σεπτεμβρίου 2004, Γαλλικό Ινστιτούτο, Αθήνα.

που φιλοδοξούν κάτι ανάλογο να παραστήσουν. Κακέτυπα τέτοιων συμπεριφορών που, όμως, δεν είναι λιγότερο επικίνδυνα για την ειρήνη του κόσμου, κάνουν κατά καιρούς την εμφάνισή τους. Εκπορεύονται όχι μόνο από αυταρχικά καθεστώτα αλλά και από άλλα, ονομαστικώς μόνον δημοκρατικά. Ορισμένα αυτοχαρακτηρίζονται απόγονοι αυτοκρατορικών πολιτισμών – κάτι που δεν είναι πάντοτε ιστορικά ευδιάκριτο. Γι' αυτά η επανάκτηση της ιμπεριαλιστικής ηγεμονίας, έστω και ως εικόνας, περνά μέσα από πολιτικές ή πολιτειακές θρησκευοποιήσεις και απολυτοποιήσεις και εκδηλώνεται με μεγαλειώδεις κακόγουστες τελετουργίες και αναπαραστάσεις διαφόρων εντάσεων και αποχρώσεων που προκαλούν αισθητικό τρόμο. Δυστυχώς όχι σε όλους.

Και οι δύο εκδοχές ηγεμονικού πολιτισμού πάντως, τόσο η αυθεντική όσο και η κακέτυπη, έχουν πολλά κοινά ένα από τα οποία είναι ότι προσπαθούν να εξουθενώσουν άλλους πατροπαράδοτους *εξωτερικούς πολιτισμούς* κάθε φορά που διαβλέπουν ότι οι τελευταίοι, ως δομημένες νοοτροπίες, αντιστέκονται στα σχέδιά τους. Επιδιώκουν να τους ομογενοποιήσουν σε παγκόσμια κλίμακα στη βάση της δικής τους επικυρίαρχης πολιτιστικής και ...πολιτικής αντίληψης. Από τη στιγμή που έχουν την αίσθηση της «ολικής υπεροχής» και όλο και λιγότεροι τους την αμφισβητούν, ενώ οι εξωτερικοί πολιτισμοί –περιφερειακοί, εθνικοί ή τοπικοί– παραλείπουν έγκαιρα να αντιδράσουν, οι επικυρίαρχες δυνάμεις ενεργούν όχι πια περιστασιακά αλλά στρατηγικά. Εποπτεύουν σε σταθερή βάση όχι μόνο την οικονομική αλλά και την *αισθητική παραγωγή* και υπαγορεύουν, λιγότερο ή περισσότερα αδιόρατα, συχνά όμως και έκδηλα και ανάλογα με τα πολιτισμικά αντανάκλαστα στα οποία μας έχουν ήδη εκγυμνάσει, ακόμη και τις αισθησιακές μας προτιμήσεις και ...συγκινήσεις.

Ένας ηγεμονικός πολιτισμός, πλανητικός και επώνυμος και με υποτακτικές συμμαχίες εδώ και εκεί, έχει σήμερα υπό αυστηρή ηλεκτρονική *καθολική επιτήρηση* κράτη, κοινωνίες και οργανώσεις κάθε λογής. Ταυτόχρονα, από δεκαετίες τώρα, μας έχει επιβάλει σε μεγάλη έκταση ένα καθεστώς υποχρεωτικής υιοθέτησης των δικών του αντιλήψεων για τη ζωή, για την ειρήνη, για το δίκαιο, για την ελευθερία, για την τέχνη, για τη δημοκρατία, για την ...ασφάλεια, αλλά και τη δική του άποψη για τη διεθνή τάξη και τη διεθνή νομιμότητα. Με ένα μάλιστα χαμηλότατο κόστος ασκεί την παγκοσμιοποιημένη διακυβέρνησή του αφού διαμορφώνει σε πολύ μεγάλο

βαθμό τις λεγόμενες «μεταβατικές αξίες» με τις οποίες μας μετατρέπει σε *αυτόματους τελεστές* του δικού του στρατηγικού σχεδιασμού. Ενός σχεδιασμού που «συλλαμβάνεται» εξωκοινωνικά από όργανα λιγότερο ή περισσότερα ανεξέλεγκτα και οργανώνεται και εκτελείται από μία παντοδύναμη γραφειοκρατική μειοψηφία που δεν φαίνεται να υπόκειται σε κανέναν *συγχρονικό* προς τη δράση της *πολιτικό έλεγχο*. Αυτό είναι κάτι που δεν πρέπει να αποσιωπάται. Ενώ στην κλασική αντίληψη του «κράτους δικαίου» η αρχή της «συνέχειας της δημόσιας υπηρεσίας» παρέχει στην τελευταία την αναγκαία ανεξαρτησία για να ανθίσταται στις κυβερνητικές παρεμβάσεις, εδώ η δημόσια υπηρεσία έχει εξελιχθεί σε μια παρακυβερνώσα γραφειοκρατία για να υπενθυμίζει στην πολιτική ότι δεν μπορεί να εξέλθει από μια ηγεμονική άποψη δημοσίου συμφέροντος. Μία αντίληψη εντελώς ξένη προς κάθε αίσθηση διεθνούς νομιμότητας.

Οι ηγεμονικοί πολιτισμοί έτσι υποστηριγμένοι δεν ανέχονται την *πολιτισμική πολυμορφία*. Κάθε υπερδύναμη, ενώ υποκρίνεται ότι σέβεται τις ιδιαιτερότητες των άλλων, ενώ διακηρύσσει ότι υποστηρίζει τις τοπικές πολιτισμικές ταυτότητες ως αναγκαίο πολυαρχικό όρο για τη διατήρηση της ειρήνης του κόσμου, σταθερά κάνει το αντίθετο. Δεν αφήνει ελεύθερη την *εξωτερική σκέψη*. Επιδιώκει να την επικαθορίζει τόσο ως ενεστώσα κατάσταση όσο και ως αυριανή μετεξέλιξη ώστε εγκαίρως να προλαβαίνει τις ενοχλητικές παρεκκλίσεις από την πολιτισμική και συνακόλουθα και την πολιτική νομιμότητα που έχει επιβάλει.

Είναι προφανές ότι με τον όρο εξωτερικοί *πολιτισμοί* ή αντίπαλες κουλτούρες εννοούμε κάθε περιοχή του κόσμου, «εθνική», περιφερειακή, τοπική ή διασυνοριακή, κάθε ιστορική κοινωνία ή λαό που έχουν συνείδηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ύπαρξής τους. Αυτές τις αντίπαλες κουλτούρες η πολιτισμικά επικυρίαρχη δύναμη κρίνει ότι πρέπει να τις θέσει υπό ριζικό ή διορθωτικό ιδεολογικό έλεγχο, επιβάλλοντάς τους και τα αντίστοιχα εξωτερικά *συμβολικά συστήματα* με τα οποία και τους υπαγορεύει όχι μόνο πώς πρέπει να σκέφτονται, αλλά και πώς πρέπει να παρίστανται. Όλα αυτά επιδιώκονται και, σε μεγάλη έκταση, επιτυγχάνονται είτε μέσα από τον ιδιοκτησιακό άμεσο ή παρένθετο έλεγχο των Μέσων Μαζικής «Ενημέρωσης» αλλά και της διανομής της διαφημιστικής δαπάνης, είτε μέσα από τη διεταιρική και διασυμφωνημένη ρυθμιστική παρέμβαση που επιβάλλει η επικυρίαρχη δύναμη στο συνο-

λικό σύστημα των εργασιακών σχέσεων και στο είδος των προϊόντων που πρέπει να παραχθούν. Είναι γνωστό ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, σε πολλές χώρες και ανάλογα με το ισχύον νομοθετικό καθεστώς, δεν είναι εντελώς γνωστοί όχι μόνο οι τυπικοί ιδιοκτήτες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης αλλά και οι πραγματικοί ιδιοκτήτες της χρήσης αυτών των μέσων. Αυτοί δηλαδή που, στη βάση άλλων επιχειρηματικών συνεξαρτήσεων, επιβάλλουν το περιεχόμενο των προγραμμάτων και τον τρόπο παρουσίασης των ειδήσεων. Έτσι, οι προσκήνιοι παράγοντες δεν συμπίπτουν πάντα με τους παρασκήνιους ηγεμόνες.

Μέσα σε αυτές τις ελεγχόμενες, τόσο στο χρηματο-οικονομικό όσο και στο χρηματιστηριακό επίπεδο, εμπορευματικές συνθήκες προσδιορίζεται το ουσιαστικό περιεχόμενο των μηνυμάτων που έντυπα, ηλεκτρονικά και διαδικτυακά διοχετεύονται στον «υπόλοιπο» κόσμο. Πρόκειται για ένα περιεχόμενο που ευνοεί όχι τη συλλογιστική στάση απέναντι σε ό,τι γενικά γράφεται, λέγεται ή υπονοείται, αλλά την απροσχημάτιστη και ρυθμιζόμενη αντιπαράθεση την οποία ο επικυρίαρχος ταυτόχρονα συντηρεί και εν μέρει εξουδετερώνει. Παρεμβαίνοντας σε διμερή βάση διασπά τη συνοχή των περιφερειακών δυνάμεων και παρακρατεί τη διοίκηση των τρόπων διαδοχικής και εναλλασσόμενης πρόσκαιρης επικράτησης του ενός πάνω στον άλλο.

Οι ηγεμονικοί πολιτισμοί δεν ενδιαφέρονται για τη *στοχαστική καλλιέργεια* και συνεπόμενα δεν τους απασχολεί ειλικρινά ούτε η κοινωνική ευαισθησία ούτε η αλληλεγγύη. Γι' αυτό και παράγουν καθημερινής χρήσης άχρηστα προϊόντα, υψηλής μεν αγοραστικής έλξης αλλά όχι βεβαίως αυτά που θα προκαλούσαν μια ποιοτική αναβάθμιση του μέσου καταναλωτή. Είναι προϊόντα *κλειστής αισθητικής*. Αυτό ισχύει σήμερα από τα παιγνίδια –αφού εξ απαλών ονύχων πρέπει να προσδιορίζονται οι τάσεις, γιατί βέβαια τίποτε δεν πρέπει να αφήνεται στην τύχη– μέχρι τα ενδύματα και από τις γεύσεις μέχρι τα κάθε λογής θεάματα και «ψυχαγωγίες». Σε αυτήν τη διαστρεφική κατεύθυνση λειτουργούν τα περισσότερα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, και είναι αυτά που μέσα από τη γενικευτική τους δράση, εξουδετερώνουν οτιδήποτε το ιδιαίτερο. Αυτά *προδιαθέτουν* στο τι θα παραχθεί με το χαμηλότερο κόστος. Κυρίως όμως διασφαλίζουν πώς αυτό θα πωληθεί σε μια, αρχικά μόνο υφάλμυρη, τιμή η οποία όμως σατανικά «*ζυγισμένη*» δεν θα αποθαρρύνει τη συνέχιση της καταναλωτικής στάσης πάνω στο ίδιο ή

σε ένα δήθεν διαφορετικό προϊόν. Το τελευταίο όλο και ακριβότερα θα πωλείται χωρίς όμως η αύξηση της τιμής του να προκαλεί τη γενικότερη απόκρουσή του. Και αυτό γιατί ο τύπος των προϊόντων και κυρίως των πολιτιστικών σταθεροποιείται όχι ακριβώς ως ταυτόσημος, αλλά ως καθορισμένης *εξελικτικής ελαστικότητας* τόσο ουσιαστικής όσο και μορφολογικής. Διαδίδεται, δηλαδή, μια *αισθητική γραμμή*, μια μόδα κάποιας διάρκειας, στην οποία το αγοραστικό κοινό εγκοινωνίζεται ώστε να μην αναζητεί το κάτι άλλο πριν από τη στιγμή που ο επικυρίαρχος πολιτισμός θα κρίνει ότι πρέπει να του αλλάξει τις προτιμήσεις του ως προς αυτό.

Τόσο άθλια έχουν τα πράγματα και μολονότι οι αποδείξεις είναι πολλές και απτές, τις αντιπαρερχόμεθα ως μοιραίες. Αυτό όμως συνεπάγεται ότι τα διάφορα γούστα, τα δικά μας, (το γαλλικό, το ελληνικό, το καταλάνικο, το βερολινέζικο, το προβηγκιανό, το βενετσιάνικο, το επτανησιακό, το συριανό ακόμη) κινδυνεύουν να *ομογενοποιηθούν*. Και έτσι να καθηλωθούν σε μια μορφή *συμφέρουσας έκφρασης*. Η διάρκεια της *εγκυριακής ισχύος* αυτής της τελευταίας είναι εξίσου υπολογισμένη ώστε το κόστος παραγωγής, διάθεσης και μετεξέλιξης αυτών των προϊόντων «πολιτισμού» να είναι προκλητικά ανταγωνιστικό προς άλλα πολιτιστικά προϊόντα ανώτερης αισθητικής ποιότητας. Τα τελευταία παραφυλάσσονται μόνο για ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού και προληπτικά εκτοπίζονται για τους πολλούς ώστε να είναι *επιφυλασσόμενα προϊόντα* μόνο για τους πρώτους. Δεν καταναλώνονται από τους πολλούς όχι μόνο επειδή είναι ακριβά αντικείμενα, αλλά επειδή συσσωματώνουν *αισθητικές τάσεις* που δεν προσφέρονται στο ευρύ κοινό. Αν οι τάσεις αυτές διαδίδονταν παραπέρα θα οδηγούσαν σε *πρότυπα επιλογής* που μοιραία θα απαιτούσαν την αυθεντική βελτίωση και των άλλων προϊόντων. Κάτι βέβαια που δεν θα ήταν καθόλου σύμφωνο με τη βασική κερδοσκοπική στρατηγική του ηγεμονικού πολιτισμού που προσβλέπει στον μέσο καταναλωτή. Αυτή η στάση όμως δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά σταθερή υπονόμευση των περιφερειακών, εθνικών και τοπικών προϊόντων και πολιτισμών ώστε οι τελευταίοι, αν θέλουν κάπως να επιβιώσουν ή να γίνουν ανεκτοί, να αναγκάζονται να «συμμαχούν» με τη γενική τάση εγκαταλείποντας τα χαρακτηριστικά τους. Ακριβέστερα, αναπροσαρμόζοντας τις ιδιαιτερότητές τους και ευθυγραμμίζοντάς τις προς τη γενική τάση, ενισχύουν το απρόσωπο *γενικευμένο γούστο*.

«Λογικό» φαίνεται πλέον σε ένα τέτοιο σύστημα άνισης πολιτι-

σμικής ανταλλαγής οι αξίες αλλά και οι πάσης φύσεως διαλλαλητές τους να υποδεικνύονται και να επιλέγονται από κάποια Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης με κριτήρια που αντιστοιχούν στα «πολιτιστικά» ή άλλα προϊόντα που διαφημίζουν. Πρέπει όμως ταυτόχρονα –γιατί πάντοτε απαιτείται κάποιο κύρος, έστω και κίβδηλο– να αναδεικνύονται αυτοί οι μεσολαβούντες διακινητές σε υποχρεωτικά ταλέντα ώστε να λειτουργούν και ως επαγγελματικά πρότυπα, αντίστοιχα προς τα προϊόντα που διαφημίζουν. Πολλοί από αυτούς χρησιμοποιώντας π.χ. την παράτολμη αγένεια, την αδιακριτη ανακριτική εισήλαση στον ιδιωτικό βίο και παραβιάζοντας κάθε έννοια ατομικού δικαιώματος ή προσωπικών δεδομένων, καλλιεργούν γενικότερα όχι μόνο την αδίστακτη συμπεριφορά αλλά και τη συναισθηματική σκληρότητα απέναντι σε διανοητικά αφελή ή οικονομικά ανήμπορα άτομα. Σκληρότητα που στη συνεπόμενη αφανή μετεπίπτωσή της καθιερώνεται γενικότερα ως αναγκαία προϋπόθεση κοινωνικής και επαγγελματικής επιτυχίας.

Είναι ίσως περιττό να θυμίσουμε ότι πολλοί από τους παραπάνω «καλλιτέχνες» είναι επιθετικά αμόρφωτοι. Όχι μόνο γλωσσικά, επειδή αυτό φαίνεται, αλλά και ουσιαστικά. Άλλοτε πάλι κάποιοι αυτοπροσδιοριζόμενοι σαν ειδικοί καλούνται σε «ψυχιατρικές» εκπομπές και αυτοδηλούμενοι θεραπευτές παρεμβαίνουν στη ζωή μας και το μόνο που κάπως διορθώνει τα πράγματα είναι το συχνά κατάδηλο των ανοησιών που εκστομίζουν.

Μερικά από αυτά τα πολιτισμικά προϊόντα –αλλά και τους αντίστοιχους διαλλαλητές τους– τα έχουν προγραμματίσει σε παγκόσμιο επίπεδο να τα απολαμβάνουμε στις ώρες που έχει διαπιστωθεί ότι έχουμε ανάγκη χαλάρωσης, ενώ ταυτόχρονα τις ίδιες αυτές ώρες είμαστε διανοητικά παροπλισμένοι ή και το χειρότερο *κοινωνικά αφηρημένοι*. Αιχμαλωτισμένοι –ας το ομολογήσουμε– με όλα αυτά, γελάμε. Είμαστε όμως «αιχμάλωτοι», όχι μόνο επειδή μας γοητεύουν όσα βλέπουμε ή ακούμε ή γιατί δεν μας αφήνουν να δραστηρεύουμε προς κάτι άλλο, αλλά επειδή σιγά-σιγά αναζητούμε ανακλαστικά, εξαρτησιακά πια, αυτού του είδους τις απολαύσεις. Καταναλώνουμε έτσι προϊόντα που τα χαρακτηρίζει το επίπλαστο, το επιφανειακό, το επουσιώδες. Πρόκειται στην κυριολεξία για «επι-προϊόντα». Χρησιμοποιώ το «επί» αντί του αυτονόητου «υπό» γιατί το πρώτο υποδηλώνει το πιο κρίσιμο: ότι η υφαρπαγή μας γίνεται κυρίως σε επικοινωνιακό επίπεδο, δηλαδή σε αυτό που προκαλείται η επιθυμία της αναζήτησης και κατανάλωσής του.

Αντιμέτωποι με ένα τέτοιο καθεστώς παγκοσμιοποιημένου «επιπολιτισμού» και, ταυτόχρονα, γενικού αφοπλισμού των εξωτερικών πολιτιστικών οντοτήτων, τι κάνουμε; Υπάρχουν αντίπαλες κουλτούρες;

Είναι προφανές ότι χωρίς την προστασία της κάθε ιδιαιτερότητας, της αρχιτεκτονικής, της μουσικής, της λογοτεχνικής, της λαϊκής παράδοσης, της τοπικής γεύσης, η πολιτισμική κυριαρχία του ενός ή του άλλου μεγάλου όλο και περισσότερο θα θριαμβεύει.

Τι δυνατότητες υπάρχουν για να περάσουμε από αυτήν την καθετη πολιτισμική επικυριαρχία σε μια άλλη οριζόντια δημιουργική συνομιλία; Σε μια που θα αναπτυσσόταν πρώτα ανάμεσα σε αυτούς τους ίδιους τους εξωτερικούς πολιτισμούς –περιφερειακούς, εθνικούς, ενδοεθνικούς και διασυννοριακούς– ώστε να αισθάνονται όχι μόνο ότι υπάρχουν αλλά ότι, ταυτόχρονα, μέσα ακριβώς από αυτήν τη συνομιλία, αλληλοεμπλουτίζονται χωρίς να θίγεται η πυρηνική υπόσταση του καθενός; Και αυτό, διότι δημιουργική συνομιλία χωρίς τον σεβασμό αυτής της υπόστασης δεν είναι δυνατή.

Η υιοθέτηση τρόπων με τους οποίους οι διάφοροι εξωτερικοί πολιτισμοί συνομιλούν δεν μπορεί παρά να στηρίζεται σε μια κάποια *συγκριτική βίωση* των ιδιαιτεροτήτων τους, κάτι που θα επέτρεπε τη συνειδητοποίηση του ουσιαστικού πλούτου της κάθε περίπτωσης. Ο P. Gauguin κάτι ήξερε και κάτι έκανε ως προς αυτό. Αν όμως τότε, στα τέλη του 19ου αιώνα, αυτό ήταν μια «εξωτική» εθνολογική επιλογή, το προσωπικό καπρίτσιο ενός αιρετικού καλλιτέχνη, σήμερα μια ανάλογη στάση δείχνει πολύ περισσότερο αναγκαία. Και δεν μπορεί να επιδιωχθεί παρά μέσα από μια γενικευμένη υιοθέτηση μιας αυθεντικά «κοσμοπολίτικης» στάσης ζωής που βλέπει τον πολιτισμό του άλλου με *καλοπροαίρετη περιέργεια* και με σεβασμό τον εξηγεί.

Μια τέτοια οριζόντια συνομιλία η οποία θα οδηγούσε, πέρα από τις «κοινωνίες της πληροφορίας» και τις «κοινωνίες της γνώσης», σε *κοινωνίες της ερμηνείας*, δεν θα μπορούσε να συντελεσθεί μέσω του διαδικτύου; Θα μπορούσε. Υπό την προϋπόθεση όμως ότι εδώ οι οικονομικοί, πολιτικοί και πολιτισμικοί προσδιορισμοί των «μέγα-παρόχων» και των περιεχομένων που προτείνονται θα ήταν πιο ισορροπημένοι, πιο οικουμενικοί, πιο αντιπροσωπευτικοί του πλούτου όλου του κόσμου. Κάτι που μέχρι σήμερα δεν έχει συμβεί. Μόνο μέσα από αμοιβαίες ερμηνευτικές περιέργειες αλλά και από άλλες ομόλογες δυνατότητες δημιουργικής συζήτη-

σης και συνύπαρξης συντηρούνται οι ιδιαιτερότητες. Μόνον έτσι δεν παραγνωρίζονται και δεν εξελίσσονται ή δεν εξωθούνται οι τελευταίες σε θρησκευοποιημένες εθνοπολιτισμικές υπερ-ταυτότητες.

Άλλο συνεπώς είναι «να ξεχωρίζεις ανάμεσα στους άλλους» και μαζί τους να διακρίνεσαι, και άλλο να σε έχουν εγκοινωνήσει στην αντίληψη ότι μόνο απολύτως χωριστά και αντιπαραθετικά μπορείς να διαπρέψεις και ένδοξα να υπάρξεις. Και, κυρίως, να επικρατείς.

Σε κάθε περίπτωση συνεπώς οι εξωτερικοί πολιτισμοί, οι αντίπαλες κουλτούρες δεν είναι χρήσιμο να αγνοούνται και πολύ περισσότερο να παρακμάζουν και τελικά να εξουδετερώνονται. Πολλές π.χ. από τις γλώσσες που έχουν ήδη χαθεί έχουν συμπαράσχει μαζί τους τρόπους σκέψης και ζωής ιδιαίτερα σημαντικούς. Αλλά ακόμη και αν κάποιοι από τους τοπικούς πολιτισμούς μπορεί να είναι ήδη στον δρόμο να εξελιχθούν σε άλλους συνθετότερους διαπολιτισμικότερους τύπους, αυτό δεν μπορεί να γίνει με μια επιβαλλόμενη πολιτισμική ομογενοποίηση που σήμερα προκύπτει μέσα από ένα λιγότερο ή περισσότερο εξίσου μονοπωλιακό έλεγχο των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης και από τη συνακόλουθη πολιτισμική ηγεμόνευση που παράγουν. Αυτοί οι συνθετότεροι και διαπολιτισμικότεροι τύποι χρειάζονται και κάτι άλλο για να προκύψουν: δεν πρέπει να παράγονται με ανθρώπινα ανεξέλεγκτες και ανυπόφορες πολιτισμικές επιταχύνσεις. Αν γίνονται με αναιρετικές ταχύτητες, δηλαδή αναντίστοιχες προς τη φυσιολογική ολοκλήρωση και μετεξέλιξη των «προϊόντων» κάθε εξωτερικού πολιτισμού, κάθε τοπικής κουλτούρας, αυτό σημαίνει ότι ποτέ δεν θα μάθουμε τι θα μπορούσε ο τελευταίος σε πρωτοτυπία να προσφέρει, αν τον είχαμε αφήσει να εξαντλήσει κάθε συγκεκριμένη εκφραστική δυνατότητά του.

Η πολιτισμική επιτάχυνση ως εισαγωγή ενός «ξένου», αλλοτριωτικού χρονικού ρυθμού στη διαδικασία αξιοποίησης μιας πληροφορίας, στην εξέλιξη μιας έκφρασης και γενικότερα στην απόλαυση μιας δεδομένης δημιουργίας, είναι από τα κρισιμότερα θέματα του καιρού μας. Οι ηγεμονικοί πολιτισμοί καταφέρνουν όλα αυτά να τα επιταχύνουν όσο και αν οι εξωτερικές πολιτιστικές ποιικιλίες προσπαθούν να αντισταθούν τους δικούς τους ψυχολογικούς χρόνους.

Με ποιους άραγε τρόπους θα κάναμε τους πανίσχυρους μεγάλους λιγότερο ηγεμονικούς και τους μικρούς περισσότερο πολύτι-

μους και αποτελεσματικούς στον «πατριωτικό» τους ρόλο να αντιστέκονται στην παραγωγή μιας άκρως επικίνδυνης και τελικά λείας και «ακαριαίας» πολιτιστικής ζωής; Πόσο μπορούμε να εμπιστευθούμε το κράτος για κάτι τέτοιο; Μήπως θα πρέπει να το υποτάξουμε περισσότερο στην πολιτική και να εξετάσουμε κατά πόσο, για το συγκεκριμένο αίτημα, θα μπορούσε να είναι όχι «το» αλλά ένα από τα πολλά εργαλεία της τελευταίας;

2. ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΜΠΙΣΤΕΥΣΕΙΣ Ή ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ;

Είναι, νομίζω σε πολλούς, επαρκώς συνειδητοποιημένο ότι στο καθαρά διακρατικό επίπεδο, στο οποίο πολλοί καλόπιστα επικεντρώνουν τις προσπάθειές τους για την εξουδετέρωση των λόγων που απειλούν την ειρήνη και την πολύτιμη, κατά τα άλλα, πολιτισμική μας πολυτυπία, τα επιτεύγματα δεν είναι πολύ ενθαρρυντικά.

Οι «θρησκευοποιημένες» διαφορές και οι υποδαυλιζόμενες από αυτές εθνικο-πολιτισμικές συγκρούσεις συνεχίζονται ή υποβόσκουν, ενώ οι απόπειρες να ελεγχθούν ή να «διακανονισθούν» μέσω *επισήμων διαδικασιών* δείχνουν όχι μόνο υποκριτικές αλλά και ατελέσφορες. Ακόμη, δηλαδή, και όταν οι κρατικές πρωτοβουλίες είναι κάπως υπαρκτές, το γεγονός και μόνο ότι δύσκολα τις πιστεύουμε, ότι έχουμε εκ των προτέρων μια αίσθηση σταθερής απογοήτευσης από τον τρόπο που εκδηλώνονται, είναι κάτι που περιορίζει κατά πολύ την αποτελεσματικότητά τους. Σημαίνει ότι έχει πράγματι φθαρεί καιρία, εδώ ή εκεί, αυτή η ίδια η κρατική αξιοπιστία. Καταγράφεται ένα φαινόμενο γενικότερης *θεσμικής απονομιμοποίησης*, ενώ εμείς, πολλαπλά προδομένοι, και επανειλημμένα μάλιστα, δεν πιστεύουμε σε τίποτε. Και στην περίπτωση που επιμένουμε να ελπίζουμε, τα καθημερινά ψεύδη και οι επαναλαμβανόμενες αστοχίες των κυβερνήσεων, ακόμη και των πιο δημοκρατικών –γιατί στα αυταρχικά καθεστάτα θέμα αστοχίας δεν τίθεται, αφού το ψέμα είναι η αλήθειά τους– παράγουν *πολιτική απογοήτευση*. Οι ανενδοίαστες «δηλώσεις» των διαφόρων ηγετών μέσα από τις οποίες προκύπτει ότι εν γνώσει τους εξαπατούν την εσωτερική και τη διεθνή κοινή γνώμη, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αισιοδοξίας. Δεν μας επιτρέπουν να δείξουμε κατανόηση· έστω και όταν η τελευταία μας ζητείται στο όνομα ενός δήθεν αδήριτου *πολιτικού πραγματισμού*. Συχνά, άλλωστε, ανάμεσα στον

τελευταίο και στον κρατικό κυνισμό, κυβερνητικό ή διοικητικό, η απόσταση είναι ελάχιστη. Αλλά και όταν υπάρχει, μάλλον ως ατάρεσκη ψευδαίσθηση λειτουργεί.

Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηριχθεί πως χρειάζεται, σε κάποια έκταση, να παρακάμπτουμε, όσο γίνεται, τα ένοχα κράτη και τις χρεοκοπημένες επίσημες γραφειοκρατίες και σε άλλους «τόπους» και τρόπους να αναζητούμε λύσεις. Ίσως να χρειάζεται ακόμη και τις από χρόνια «εξαρτημένες» αλλά με τον ίδιο τρόπο παγιδευμένες «συνολικές κοινωνίες» να αγνοήσουμε για λίγο. Μήπως και προκαλέσουμε έτσι τη δική τους ενεργή διερώτηση και ευθύνη. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως, έστω και για μια στιγμή, επιτρέπεται να υποβαθμίσουμε τον ρόλο της πολιτικής, όταν μάλιστα κάποιοι, ανάμεσα κυρίως στους νέους ανθρώπους, αντιλαμβάνονται όλο και περισσότερο πόσο σημαντικό είναι να μη μειώνουν αυτόν τον τρόπο οργανωτικής παρέμβασης ταυτίζοντάς τον υποχρεωτικά ή αποκλειστικά με το κράτος.

Διερωτώμεθα, λοιπόν, μήπως θα έπρεπε να προσφύγουμε σε άλλες εξω-κρατικές πρωτοβουλίες, ακριβέστερα σε επιλογές οι οποίες, επειδή κάπως αλλιώς θα δρούσαν, θα περιορίζαν ή έστω θα μειώναν τις εντάσεις και την παραγωγή κρατικής και κυρίως πολιτισμικής μισαλλοδοξίας. Ομολογημένη ή ανομολόγητη, η τελευταία εξακολουθεί να υποσκάπτει την ελευθερία και την ειρήνη.

Αυτή η εκτός του κράτους αναζήτηση μιας «κάποιας λύσης», εμφανίζει και ορισμένα συγκριτικά επικοινωνιακά πλεονεκτήματα –τα οποία δεν θα πρέπει να αγνοήσουμε– σε σχέση με ενέργειες που γίνονται στο επίσημο θεσμικό επίπεδο.

Υπενθυμίζω ότι, στο τελευταίο, μια ίσως από τις αιτίες ή τις προφάσεις που οδηγούν σε αποτυχία τις σχετικές κρατικές πρωτοβουλίες για την εμπέδωση της διεθνούς αλληλεγγύης και την ειρηνική επίλυση των διαφορών, ακόμη και τις πιο καλοπροαίρετες, οφείλεται στο ότι οι προτεινόμενες παρεμβάσεις είτε είναι απολύτως μυστικές, οπότε είναι ή θεωρούνται ύποπτες, είτε είναι συχνά υπερβαλλόντως επίσημες και «εμφανείς», οπότε τους μαθημένους εγωισμούς μας πρέπει να ικανοποιήσουν. Και στις δύο περιπτώσεις φαίνονται, στο επίπεδο των εντυπώσεων, κυρίως, ως *επιβαλλόμενες*. Και τότε εισπράττονται από τον λιγότερο ισχυρό, που όλοι βλέπουν να τις υφίσταται, ως μειωτικές, προσβλητικές ή υπεροπτικές συμπεριφορές. Απειλούν έτσι την ιδιαίτερη «εικόνα» που κάθε εθνική κοινωνία φιλοτεχνεί και κολακεύεται να «πιστεύει»

πως πρέπει να έχουν οι άλλοι γι' αυτήν. Ούτε ο υπερ-δημόσιος χαρακτήρας των διακρατικών σχέσεων –πολυδιαφημιζόμενες «αποστολές» και ευρέως κοινοποιούμενες παρεμβάσεις ή μεσολαβήσεις– βοηθά. Και ιδίως δεν βοηθά το επίπεδο άσκοπης προβολής στο οποίο εκδηλώνονται όλα αυτά, επειδή είναι κατά κανόνα «υψηλό» και συνιστά έναν εθνικό χώρο *προστατευόμενης υπεροψίας* για κάθε πλευρά. Σε αυτό το επίπεδο αποκαλύπτονται ή και αναδεικνύονται δυνητικοί ή φαντασιακοί εχθροί, ενώ στερεότυπες «ιστοριοποιημένες» εικόνες δείχνουν να διακυβεύονται.

Διερωτάται λοιπόν κανείς: με τι είδους –και ταυτόχρονα λιγότερο θορυβώδεις– τρόπους, αλλά και χωρίς να υιοθετηθούν συστήματα ανεξέλεγκτης μυστικής διπλωματίας, θα μπορούσαμε να συμβάλουμε στην παραγωγή μιας ειρηνόφιλης και κοινωνικά διανεμημένης στάσης ζωής; Με ποιες, δηλαδή, πρακτικές λιγότερο ηχηρές και, κυρίως, λιγότερο *επιδειξιακές*, περισσότερο διακριτικές, θα μπορούσαμε να δράσουμε;

Ο τρόπος της διατύπωσης του ερωτήματος είναι προφανές ότι παραπέμπει όχι μόνο σε επιλογές *χαμηλής έντασης* και «παράστασης» αλλά και σε προτάσεις που δεν επιδιώκουν να αποφέρουν καρπούς ακαριαία ή άμεσα αλλά σε κάπως υστερότερους και αποπροσωποποιημένους και, ως εκ τούτου, *ανιδιοτελείς χρόνους*. Μήπως, δηλαδή, πρέπει να αποφασίσουμε να εργασθούμε –και κυρίως να ξεκινήσουμε να το κάνουμε– προσβλέποντας σε *προοπτικούς καιρούς*. Εκεί που το κόστος που θα προκύψει θα είναι χρονικά περισσότερο μοιρασμένο και συλλογικά υποφερτό και, ως εκ τούτου, λιγότερο δυσβάσταχτο σε «προσωπικό» επίπεδο. Εκεί, δηλαδή, που τα συμφέροντα, τα οποία υποχρεωτικά θα θιγούν από τέτοιες παρεμβάσεις ή πολιτικές και κυρίως πολιτιστικές επενδύσεις, δεν θα είναι ενεστώτα, άμεσα ανταλλάξιμα και κυρίως επώδυνα. Είναι ορισμένες πρωτοβουλίες που όλοι ξέρουμε πως όσο πιο αφανώς, απροσώπως και προοπτικώς γίνονται –ή εκτιμώνται ως αδιάφορες από μας, τουλάχιστον ως προς τις ορατές θυσίες που συνεπάγονται– τόσο περισσότερο μπορούν να αποδώσουν. Και εξελικτικά να διαμορφώσουν στις επόμενες γενιές *καταστάσεις του νου* ευνοϊκές για την ειρήνη του κόσμου. Μήπως έτσι θα μπορούσαμε κάπως να ξεπεράσουμε την εγωιστικότητα τυραννία του παρόντος –«να μη χαθεί ούτε μια μέρα ατομικής ευτυχίας»–, που είναι σημαντικό εμπόδιο σε τέτοιες πρωτοβουλίες; Γιατί ακόμη και όταν ομολογείται το πρόβλημα, ο *εποχικός ωφελιμισμός*

δεν δείχνει να ξεπερνιέται εύκολα στην καθημερινή διαπροσωπική ανταγωνιστική μας πράξη.

Αν θέλουμε λοιπόν κάπως να μετριασθεί η αντιπαράθεση των *άμεσων συμφερόντων*, τι άραγε θα βοηθούσε σε αυτό; Τι θα συνέβαλλε δηλαδή στη διάδοση μιας, όσο βέβαια γίνεται, όχι ευθέως αντι-ανταγωνιστικής κουλτούρας, γιατί αυτό δύσκολα υιοθετείται, αλλά σε μια άλλη στάση υπηρέτησης κοινών διαχρονικών συμφερόντων στο μέτρο που αυτά οπωσδήποτε υπάρχουν; Θα πρόκειται, δηλαδή, για ένα πέρασμα από τα εκάστοτε εθνικιστικά και ταυτόχρονα ατομικιστικά «εγώ» ή «εμείς», προς ένα επόμενο ή ακόμα και μεθεπόμενο κοινωνικότατο «αύριο», συλλογικά προσανατολισμένο. Πολλοί ποιητές, ξεπερνώντας τα πρόσωπα, στον χρόνο του μέλλοντος μας παραπέμπουν.

Υπό ποιους, όμως, συγκεκριμένους *ψυχολογικούς* και κυρίως *σκεπτικούς* όρους θα μπορούσε να υπηρετηθεί, να υποστηριχθεί μια τέτοια πρωτοβουλία; Μια προσπάθεια για μια λιγότερο ανταγωνιστική κουλτούρα που θα παρέκαμπε όσο μπορούσε και όσο θα έπρεπε το κράτος; Και, κυρίως, θα το έκανε όχι μόνο με το να μην θίγει τον πυρήνα των πολιτισμικών ταυτοτήτων –κάτι που αν συνέβαινε θα προκαλούσε άλλου τύπου επιθετικές μειονεξίες– αλλά που, αντίθετα, θα «συγκρατούσε» αυτές τις ταυτότητες σε ένα επίπεδο *διακοινωνικής* και *διαπολιτισμικής* συνύπαρξης και συνεργασίας;

Με ποιες πρωτοβουλίες θα πείθαμε όσους περισσότερους γίνεται να αποδεχθούν την αρχή της «ενότητας» μέσα από τον σεβασμό των διαφορών; Κάτι δηλαδή που θα απέτρεπε ή έστω δραστικά θα περιορίζε τις «θρησκευοποιήσεις», δηλαδή τις απολυτοποιημένες πίστεις για την αποκλειστικότητα της αλήθειας της οποιασδήποτε κουλτούρας, αλλά και της οποιασδήποτε «αξίας» γενικότερα;

Ως τέτοιες πρωτοβουλίες, οι οποίες μου φαίνονται περισσότερο κατάλληλες από άλλες, θα ήταν εκείνες που θα όπλιζαν τον καθένα από εμάς με μια *προσωπική κριτική στάση* απέναντι στη ζωή, στον κόσμο, στην ευτυχία, στην πρόοδο, στα πάντα ει δυνατόν.

Κάτι τέτοιο, δεν θα συνεπαγόταν ως αυτονόητη πια την όσο γίνεται ευρύτερη εκπαιδευτική υιοθέτηση της «*ηθικής της συζήτησης*», δηλαδή της συνεχούς *καλόπιστης αμφισβήτησης* των διαφόρων ομαδοποιημένων βεβαιότητων; Θα φθάναμε άραγε να λέμε: *αναλάβετε δράση, δηλαδή συζητήστε και βασανίστε τις βεβαιότητες για να απαλλαγείτε από το άγχος της υπεροχής που σας προκα-*

λούν όσο και όσοι ακόμη τις πιστεύετε; Μια τέτοια δράση δηλαδή, που θα εκδηλωνόταν στο πλαίσιο μιας τέτοιας έκκλησης, για μια «ηθική της συζήτησης», δεν θα σήμαινε την όσο γίνεται προσωπικά αλλά και από κοινού αναζήτηση ανοικτών, μη οριστικών αλλά εξελίξιμων απαντήσεων για τα προβλήματα του κόσμου; Οι σύγχρονες τηλεπικοινωνιακές και διαδικτυακές τεχνολογίες θα μπορούσαν, αλλά βέβαια υπό άλλους όρους ελέγχου του ουσιαστικού περιεχομένου που διακινούν, όπως είπαμε, και καθορισμού του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος, πολύ να διευκολύνουν. Η «ηθική της συζήτησης» στηρίζεται σε έναν προσωπικό σκεπτικισμό ο οποίος, όταν πράγματι μας διακατέχει, και στη σωματική μας στάση κάποτε επισημαίνεται. Ο εκφραστικός δισταγμός του χεριού ή του βλέμματός μας, σύμφωνα με τον οποίον οι διάφορες «αλήθειες», σε οτιδήποτε και αν αφορούν, δεν μπορεί παρά να είναι σχετικές, βεβαιώνει την παρουσία μιας διλημματικής στάσης ζωής. Και θα σήμαινε ακόμη ότι, ενώ οι διάφορες εγκατεστημένες βεβαιότητες δεν είναι παρά περαστικές καταγραφές και ενδιάμεσες απολογητικές επαναπαύσεις, οι προσωπικές αβεβαιότητες που συχνά δειλά προβάλλουν, αν είχαμε μάθει να τις σεβόμαστε, θα μετρίαζαν ενεργητικά τις νομοτελειακές αιτιότητες. Οι προσωπικές αβεβαιότητες, ως διστακτικές γνώμες, ως ευπρεπέστερες νοητικές συμπεριφορές παράγουν λιγότερες απογοητεύσεις όταν διαψεύδονται. Αυτές τις διαψεύσεις δεν τις περιμένουμε; Δεν έχουμε από πριν συμβιβασθεί με την άποψη πως από κάτι που δεν θεωρούμε απόλυτο δεν μπορούμε να απαιτούμε ούτε να μη μας «προδίδει» ούτε να μας απαντά σε όλα; Έτσι η προσωπική μας άποψη ως νοητική προαίρεση θα μπορούσε να συμβάλει –χωρίς βέβαια να ταυτίζεται εδώ με οποιαδήποτε αντίληψη περί ατομικιστικής ή ατομοκεντρικής αυτονομίας εποχής 1900 τύπου Otto Weininger– στη διαμόρφωση μιας τέτοιας κριτικής στάσης. Μιας στάσης που θα λειτουργούσε ως συν-τελεστής ελευθερίας. Και συνεπόμενα θα παρήγαγε, ακόμη και εξ αντικειμένου, πρωτοτυπία ή καινοτομία. Η ανάδειξη αυτής της προσωπικής νοητικής προαίρεσης, όσο ιστορικά εξαρτημένη και αν είναι από τη φυσιολογική και αναπόφευκτη ένταξη της σε ορισμένη κοινωνική κουλτούρα –η οποία αδιόρατα της υπαγορεύει τρόπους σκέψης και ζωής αλλά και υποσυνείδητης ύπαρξης–, συνιστά ένα χρέος βαθύτατα δημοκρατικό.

Μια τέτοια προσωπική γενική κριτική στάση όμως, ακριβώς για τον λόγο των αναπόφευκτων επιδράσεων που δέχεται από ορισμέ-

νη κουλτούρα, έχει τόσες περισσότερες πιθανότητες να είναι απο-τελεσματική, να μην προκαλεί δηλαδή «θρησκευοποιημένες» αντι-δράσεις, όσο, ενώ ξεχωρίζει, εξακολουθεί να συνδιαλέγεται με ορι-σμένη παράδοση, ακόμη και μέσα από την αμφισβήτηση που μπο-ρεί να εκφράζει για την τελευταία. Μη ξεχνάμε, για παράδειγμα, ό-τι η βαθύτατα κριτική πολιτική ζωγραφική του ιδρυτή της «Από-σχισης», του G. Klimt, αν και αιρετική, δεν ήταν, παρά το λογότυ-πό της, ποτέ απολύτως αποκομμένη από την παράδοση, έστω από την αίσθηση της παράδοσης που οι βιεννέζοι είχαν γι' αυτήν. Τα σχέδιά του για την Aula Magna του Πανεπιστημίου της Βιέννης, έργα μιας άψογης πλαστικότητας, ενώ ενόχλησαν βαθύτατα κά-ποιους καθηγητές, έλαβαν τελικά την «ατομική» άδεια του Φρα-γκίσκου-Ιωσήφ –και την έμμεση προς αυτούς υπόδειξη– ότι την ει-καστική προ-εξπρεσιονιστική «σκέψη» του μεγάλου ζωγράφου, καλλιτεχνικά όπως είπαμε αναμφισβήτητη, θα έπρεπε να την αφή-σουν να αποτυπωθεί ως ζωφόρος. Να τοιχισθεί, δηλαδή, διηγημα-τικά και «συνταγματικά», με τη σημειολογική έννοια του όρου, στην Αίθουσα Τελετών η οποία, ακριβώς, αυτήν την *προσωπική γενική κριτική στάση* ως θεσμοθέτηση της αξίας της «ηθικής της συζήτησης» απέναντι σε ένα χρεοκοπημένο τυπολατρικό ορθολο-γισμό δεν θα ανεχόταν. Η εικαστική όμως γραφή και πολιτική φι-λοσοφία του G. Klimt δεν ήταν, από τακτική άποψη, καθόλου αμε-λέτητη. Ενείχε «και» εκείνα τα συγγενικά στοιχεία που θα της επέ-τρεπαν την υφολογική έστω συσσωμάτωση στην ισχύουσα κουλ-τούρα. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις εξίσου εμπνευσμένων και αιρετικών καλλιτεχνών, κάθε φορά που η άσκηση αυτής της *προ-σωπικής γενικής κριτικής στάσης* έκανε το «λάθος» της πρόωρης και, κυρίως, της έκδηλης τεχνοτροπιακής αποσύνδεσής της από την παράδοση, προκαλούσε. Ως απόλυτη *ρητή ρήξη*, μολονότι φα-νέρονε μεγάλες και τραγικές αλήθειες, καταγγέλλονταν άμεσα. Η περίπτωση του αποκαθηλωτικού, χλευαστικού εξπρεσιονισμού τύ-που G. Grosz αποτελεί μια αντίθετη τυπική περίπτωση. Μολονότι απόλυτα έντιμη, συγκλονιστική και προφητική, έδινε η ίδια το ευ-κολο δικαίωμα να χαρακτηρίζεται ως αναρχική προκαλώντας την «ανακλαστική» άμυνα της ακαδημαϊκής ζωγραφικής και όχι μόνο. Ο ασυγκράτητος μετανεωτεरिकός εξπρεσιονισμός αντέτασσε σε αυ-τήν την κυρίαρχη *αισθητική τάξη* –που λίγα χρόνια αργότερα σκαν-δαλιζόταν ακόμη από τη ζωγραφική του E. Munch– έναν απροσχη-μάτιστο τρόπο αμφισβήτησης, εντελώς εκτός πλαισίου. Ένας δη-

κτικότητας λόγος, απέναντι σε έναν ξεπερασμένο υποκριτικό αλλά όχι αφοπλισμένο «κλασικισμό», έκανε τον τελευταίο να θυματοποιείται και να φαίνεται αδικούμενος. Του παρείχε έτσι το πρόσχημα μιας νομιμοφανούς επιθετικής αντίδρασης και συνακόλουθης ... παράτασής του.

Καταληκτικά, –και με την επιφύλαξη ότι κάθε αιρετικός λόγος πρέπει να έχει προετοιμασθεί και στο τακτικό επίπεδο, ώστε, να μην αφήνει την «όψη» του, κατά τη σαιξπηρική υπόδειξη, εντελώς ακάλυπτη– ποια θα ήταν τώρα τα συγκεκριμένα πρακτικά μέτρα με τα οποία θα μπορούσε να προωθηθεί η «ηθική της συζήτησης»; Πώς θα γινόταν αυτή η ίδια η συζήτηση πολιτική πράξη η οποία αποτελεσματικά θα αντιτασσόταν, όχι απλά στις πολιτισμικές υπερ-ταυτότητες, στις «θρησκευοποιήσεις» και στις άθλιες χρήσεις ορισμένων μέσων μαζικής ακύρωσής μας, αλλά στη συνέχιση της *θεσμικής μετατροπής* όλων αυτών σε δευτερογενή ηγεμονικά συστήματα;

3. Η ΑΝΗΣΥΧΗ ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Οι πολιτισμικές υπερ-ταυτότητες και οι ηγεμονικοί πολιτισμοί, αφόρητα αυτόνομοι και «θρησκευοποιημένοι», με την τεχνική έννοια που με άλλη αφορμή δώσαμε σε αυτόν τον όρο,² δείχνουν προστατευμένοι από σκεπτικιστικές θεωρήσεις. Αποστρέφονται τον διάλογο και γι' αυτό απειλούν καθημερινά την ελεύθερη και ειρηνόφιλη ζωή. Όντας ηγεμονικοί, κυρίαρχοι στη δημιουργική μας ελευθερία δυσπιστούν και την πρωτοτυπία της σκέψης μας αποστρέφονται. Δεν την ανέχονται στο μέτρο που εργαλειακά τη συσσωματώνουν στις δικές τους ιδιοτέλειες.

Τι θα μπορούσαμε να κάνουμε, για να χάσουν αυτές οι ηγεμονίες κάτι από την επιθετική τους δράση; Ποιές πρωτοβουλίες θα καλλιεργούσαν στον καθένα μας την ανάγκη αυτής της *προσωπικής κριτικής στάσης*, για την οποία μιλήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, απέναντι σε ό,τι δείχνει πανίσχυρο καθιερωμένο ή βέβαιο, απόλυτο ή καταξιωμένο; Πώς κάτι τέτοιο θα μπορούσε να μας γίνει απαραίτητο, στάση ζωής κατά κάποιον τρόπο; Στη δική μου αντίληψη πολλά μπορούμε να φαντασθούμε. Όμως, ανάμεσα στις τόσες και στις τόσες ιδέες, μία μου φαίνεται ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα.

2. Βλ. *εδώ*, σημ. 1.

Πρόκειται για τη συστηματική και *προγραμματική* αναβάθμιση του ρόλου της Τέχνης και, κυρίως, της πρακτικής της τέχνης στη ζωή μας. Νομίζω πως αυτό μπορεί να θρέψει και να καλλιεργήσει τον κριτικό μας λόγο.

Την αναβάθμιση του ρόλου της τέχνης την εννοώ όσο ευρύτερα γίνεται. Μπορεί να περιλαμβάνει πολλά: την ενθάρρυνση της ενασχόλησής μας με αυτήν ως προσωπική πρακτική αλλά και τη μελέτη ή έστω την επαφή με την Ιστορία της Τέχνης, της κάθε τέχνης. Αφορά ακόμη την ιστορία των σχέσεων της τέχνης με την επιστήμη, όπου συχνά η πρώτη προαναγγέλλει τη δεύτερη, την ιστορία των σχέσεων της τέχνης με την κοινωνία, την πολιτική και βέβαια με την εξουσία. Και τέλος –κάτι πολύ σημαντικό– την *ιστορία των πολύπλοκων και συχνά δύσκολων αλλά γοητευτικών συνομιλιών των διαφόρων μορφών τέχνης*.

Ένα τέτοιο πρόγραμμα το οποίο θα συλλαμβανόταν, θα σχεδιαζόταν και θα εφαρμοζόταν βέβαια από τους κατάλληλους, έστω και δυσέυρετους, ανθρώπους, θα μπορούσε, νομίζω, να εξελιχθεί σε μια έμμεση αλλά αποτελεσματική υποστήριξη ενός «*πολιτισμού της αμφισβήτησης*». Γενικότερα θα μπορούσε να χρησιμεύσει σε μια προσπάθεια αποδυνάμωσης των βάθρων των «μεγάλων ιδεών». Θα μπορούσε κατ' επέκταση να αντιπαραταχθεί σε κάθε εκτυφλωτική αντίληψη που, πιστεύοντας ακραδάντως πως έχει το «δίκαιο» με το μέρος της, θα ήθελε και στους άλλους να την επιβάλλει. Κάτι που συχνά, συχνότατα, το κάνει με βία όχι μόνο εμφανή αλλά και αφανή.

Μιλώντας για την ενθάρρυνση της *ανάγκης* της τέχνης ως *προσωπικής πρακτικής*, εννοούμε την πιο ελεύθερη, την πιο άτυπη και αυθόρμητη ενασχόληση με αυτήν. Εδώ δεν ενδιαφέρει η τέχνη ως επίδοση. Δεν ενδιαφέρει το ταλέντο, ούτε το επίτευγμα ως ένα κατ' εξαίρεση εξατομικευτικό θαυμαστό αποτέλεσμα, ούτε τα βραβεία και οι αναγνωρίσεις. Είναι, κυρίως, η διασφάλιση της δυνατότητας της *απλής απόλαυσης* της. Δεν είναι εδώ η ηχηρή δικαίωσή μας ως καλλιτεχνών, είτε από ένα κοινό ευαισθητοποιημένο είτε από ένα κοσμικό κοινό, με μια ημιμαθή *αντίληψη* για το ωραίο. Δεν πρόκειται δηλαδή για την τέχνη ως αντίληψη ενός κοινού που έχει «*διδασχθεί*» να ξεχωρίζει το ωραίο από το άσχημο με βάση έτοιμους, επίσημους καθιερωμένους κλειστούς κανόνες για την αλήθεια και την ιστορία. Άτυπη και ελεύθερη ενασχόληση με την τέχνη σημαίνει *πως από κάποια στιγμή, στην πορεία της καλλιέργειάς*

μας υποπτευόμαστε την ανάγκη της. Τότε μπορούμε να αισθανθούμε πως, ακόμη και μέσα από *άθελες ενέργειές* μας, έργα ή σχήματα απορρέουν που η ασύνειδη κίνηση π.χ. του χεριού μας αφήνει να του διαφύγουν. Ή που από της φύσης τις άψυχες ακούσιες δράσεις κάποια στιγμή τυχαία πράγματα προκύπτουν που δεν τα νιώθουμε αδιάφορα. Συνεπώς πρόκειται για μια θέση που στοχεύει στο να ενισχύσει περισσότερο από την οποιαδήποτε αισθητική νομιμότητα κάτι άλλο: το δικαίωμα του καθενός μας σε οποιαδήποτε μορφή έκφρασης.

Η καλλιτεχνική γλώσσα, σε όλες της τις μορφές –ακόμη και η πιο *ακαδημαϊκή* και συνεπώς και η πιο συμβιβασμένη ή έστω συμβατική– έχει στιγμές αποκλίνουσας ή αιρετικής φωνής ή και κραυγής ακόμη. Μέσα από αυτήν την ιδιαιτερότητά της, προκαλεί την προσοχή μας. Έστω και αν κάποτε εκφράζεται με ιδιώματα αρχικά λιγομλούμενα, δεν διεγείρει λιγότερο την προσοχή μας. Στη συνολική της σχέση με την κοινωνία και την ιστορία, η τέχνη είναι η δραστηριότητα εκείνη που είναι ίσως η περισσότερο διαλογική, η λιγότερο αξιωματική. Ακόμη και όταν κυριαρχεί ως *κάθετη αγιογραφία* ή πιστότατο σχεδόν φωτογραφικό πλαγιόθετα διηγούμενο τοπίο, που ως αποτύπωση δείχνει *κλειστή εξεικόνιση*, ο καλλιτέχνης ξέρει, κατά καιρούς, *κάτι ελάχιστο να αλλάξει*. Και μέσα από αυτήν τη συχνά ανεπαίσθητη παράβαση των τυπικών νομιμοτήτων στον άνθρωπο διλήμματα να βάζει. Δεν μπορεί να ξεχάσει βέβαια κανείς εδώ ότι υπήρξαν περιπτώσεις όπου η τέχνη, η οποιαδήποτε (η μουσική, η γλυπτική, η φωτογραφία, η λογοτεχνία, ο κινηματογράφος και τώρα η ηλεκτρονική σχεδίαση) τέθηκε ή παρακινήθηκε ή υποχρεώθηκε να τεθεί στην υπηρεσία της άλφα ή βήτα επιθετικής ολοκληρωτικής ή αντι-δημοκρατικής ομογενοποιητικής πολιτικής ή άλλης μονότονης αντίληψης για τον κόσμο. Όλα τα σημαντικά, όπως και η τέχνη, οι *επιτῆδαιοι* *τα θέλουν για δικά τους*.

Εκείνο που προτείνεται εδώ δεν έχει σχέση με όλα αυτά. Συνίσταται στην ανάδειξη της τέχνης σε τρόπο σκέψης ανοιχτό, σε *τιμάνθιο* και όχι *απέλλειο*. Μακροπρόθεσμα, ίσως έστω και αργόρρυθμα, ιδρύοντας στον καθένα μας αυτήν την ανάγκη της προσωπικής συμπλήρωσης, ο Τιμάνθης μας κάνει λιγότερο ευάλωτους στη γοητεία της πληρότητας και στις αλήθειες των δογμάτων. Λιγότερο διαθέσιμους σε ρητές απαντήσεις στα ερωτήματα μας. Έμμεσα δυναμώνει την κριτική μας στάση.

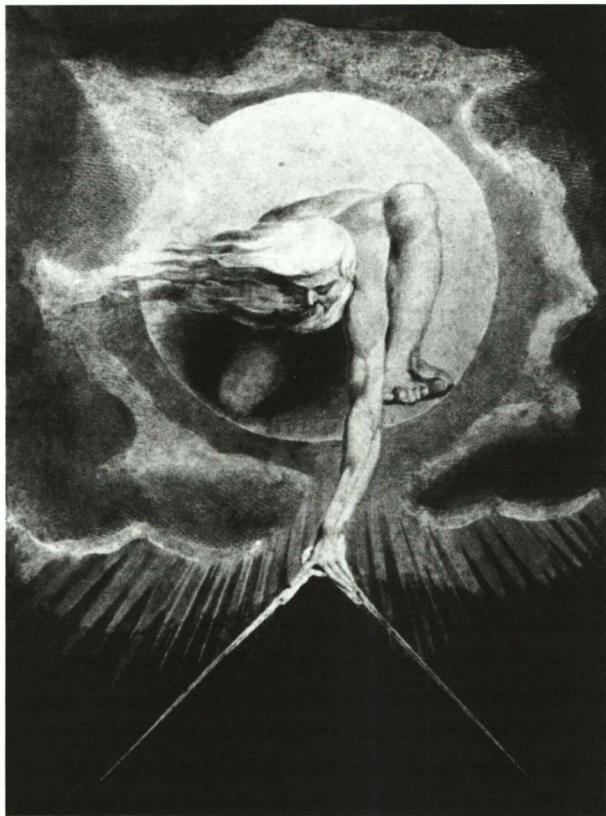
Ας πάρουμε δύο ενδεικτικές περιπτώσεις, από τις τόσες και τό-

σε, μέσα από τις οποίες η σχετικοποίηση της απόλυτης «αλήθειας» υποστηρίχθηκε από εικαστικά τεκμήρια. Με αυτά, πολύ δημιουργικά, νομίζω, ότι αμφισβητήθηκε όχι το ιερό, όχι ο Θεός, αλλά η θεοποίηση αξιών, η υπέρμετρη λάτρευσή τους. Θα σας θυμίσω δύο παραστάσεις που λειτούργησαν όχι μόνο ως *αντίθετες ζωγραφικές τεχνοτροπίες* αλλά ως αντίθετες «ζωγραφισμένες» φιλοσοφίες στις πίστεις της εποχής τους. Στάσεις αντιμετώπιες στην αφόρητη τάση δύο μεγάλων συγκεκριμένων «αληθειών» να επιβληθούν ως *απόλυτες*.

Στα έργα αυτά, η ισχύς των μηνυμάτων τους υπερέβη τον χρόνο αλλά και τον τόπο της παραγωγής τους. Ακόμη και σήμερα κοιτάζονται, διαβάζονται ως σύγχρονες πολιτικές αντιδηλώσεις. Η ομιλία τους είναι διαρκούς επικαιρότητας.

Ο πασίγνωστος *Urizen* του W. Blake, ο *οριστής* του κόσμου, στο γύρισμα του προπερασμένου αιώνα, αποτελεί μια καλλιτεχνική, φαινομενικά ανώδυνη, εικαστική ιδιορρυθμία. Στην πραγματικότητα συνιστά μια προφητική ειδοποίηση για τις επερχόμενες στρεβλωτικές εφαρμογές του ορθολογισμού. Το έργο *αμφισβητεί* την κοινωνική ωφελιμότητα που μπορεί να έχει η αποθεωτική, «θησκευοποιημένη» και συνεπώς ασχολίαστη εμπιστοσύνη σε έναν τρόπο σκέψης που μετρά και καθορίζει τον κόσμο με έναν ...διαβήτη. Με ένα όργανο δηλαδή *τέτοιας απaráμιλλης ακρίβειας* που δεν μπορεί να έχει την παραμικρή σχέση με την ανθρώπινη, σχετική αλήθεια. Ένα τέτοιο εργαλείο για έναν τόσο απεγάδιαστο καθορισμό του κόσμου δεν μπορεί να το χειρίζεται παρά μια ...διαβολική ύπαρξη, μια *διαβάλουσα δύναμη*. Γι' αυτό και το παριστάμενο ον δεν είναι ο Θεός αλλά η ψευδόμορφη εκδοχή του. Το έργο καταγγέλλει *τη μανία προς τελειοποίηση* που στα επόμενα χρόνια θα καταλάβει μια κοινωνία γοητευμένη από τα μηχανολογικά τότε επιτεύγματά της. Τελειοποίηση που, όμως, αυτονομημένη από κάθε ανθρώπινη ανησυχία και υποστηριζόμενη από μια *μορφωτική υπερειδίκευση*, κοινωνικά ακόμη πιο αποκομμένη από τους πολλούς ανθρώπους, παράγει μια αίσθηση *τεχνικής υπεροχής* και *διανοητικής υπεροψίας*. Μοιραία αυτή η τελευταία οδηγεί στον πόλεμο.

Ο πίνακας αποτελεί προδρομικό υπαινιγμό της κλασικής συλλογιστικής του W. Benjamin, όπως διατυπώθηκε εκατό τριάντα χρόνια αργότερα. Το έργο αρχίζει να προκαλεί την προσοχή του κόσμου μετά το 1820, αφού όσα αιματηρά είχαν προηγηθεί με τον γαλλο-ισπανικό πόλεμο, βεβαίως, πλήρως, τους προδρομι-

WILLIAM BLAKE

Η Δημιουργία του Κόσμου (Urizen)

Γκραβούρα πάνω σε μέταλλο, 1794

Βρετανικό Μουσείο

κούς φόβους του καλλιτέχνη. Σήμερα ο πίνακας αυτός και με τη νοερή καθοδήγηση εκείνου που τον συνέλαβε και τον εξετέλεσε αλληγορεί την ανάγκη *σχετικοποίησης* της κάθε «ακρίβειας». Πόσο αποτελεσματικά μπορεί να μας προβληματίσει απέναντι σε κάθε *τελειοποίηση* που κάποιος, οπουδήποτε στον κόσμο, είτε μέσα από τις κυβερνητικές τους επιλογές ή τα ελεγχόμενα ΜΜΕ και τις νέες τεχνολογίες, μας την προβάλλουν καθημερινά –αυτήν την τελειοποίηση– ως *αυτοτελές* ιδανικό;

Αυτό όμως για να συμβεί, για να φανερώσει ο *Urizen* το δράμα που απεικονίζει, προϋποτίθεται όχι ένα εκπαιδευτικό σύστημα αλλά ένας άλλος *εκπαιδευτικός πολιτισμός*. Μια στρατηγική εκπαίδευσης και, κυρίως, *καλλιέργειας* όπου το συγκεκριμένο εικαστικό τεκμήριο ή άλλα ανάλογά του θα μπορούν να παρουσιασθούν, να αναλυθούν και να μετατραπούν σε *διάχυτη συμβολική γνώση*.

Στέκομαι λίγο περισσότερο στη συζήτηση του θέματος της *τελειοποίησης* γιατί η επικινδυνότητα που προκύπτει από την αυτονομημένη από την κοινωνία μετατροπή της υπερ-ειδικευμένης γνώσης σε ανεξάρτητη, αφηρημένη αξία, επαληθεύεται κάθε μέρα σταθερά και αδιάλειπτα. Η «τεχνοτρονική» υπεροχή όλων σχεδόν των σημερινών Μεγάλων Δυνάμεων του κόσμου αλλά και των αυτονόμως δρώντων γραφειοκρατικών «υπο-κυριαρχιών» στο εσωτερικό της κάθε μιας, διαθέτοντας τόσο τέλεια μέσα ελέγχου και προληπτικής καταστολής, τις οδηγεί στο να *τολμούν να λαμβάνουν μόνες τους τις πιο κρίσιμες για τους άλλους αποφάσεις*. Περιφρονώντας κάθε λογικά επιβαλλόμενη *συλλογική διαβούλευση* οδηγούνται σε τραγικά λάθη. Δικαιολογούν τις αυτόνομες ενέργειές τους με το επιχείρημα πως ό,τι κάνουν είναι για το καλό του κόσμου. Ξεκαθαρίζουν μάλιστα ότι στο εξής δεν σκέπτονται να μοιρασθούν με κανέναν, όχι μόνο τις κρίσιμες αποφάσεις αλλά και τις νέες μικρο- ή νανο-τεχνολογίες που διασφαλίζουν απίστευτης έκτασης και ακρίβειας *προσωπική επιτήρηση*. Θεωρούν ότι μόνες αυτές «δικαιούνται» ακινδύνως ...να τις κατέχουν και να τις χρησιμοποιούν. Και η απειλή από την κάθε τελειοποίηση ή αυτόνομη χρήση γίνεται μεγαλύτερη επειδή η υπερ-ειδικευμένη γνώση είναι κρατικά, επιχειρηματικά και κοστολογικά ελεγχόμενη. Δεν συναντά, δηλαδή, αντίστοιχο *ποιοτικό αντίβαρο* στην ανώνυμη κοινωνία, απαραίτητο όμως για να ελεγχθεί η ποιότητα της εξουσίας που την κατέχει. Συμβαίνει όμως και κάτι άλλο: η υπεροψία των ηγετών μεταβιβάζεται τώρα στην ίδια την ανώνυμη κοινωνία, στο

μέτρο που αυτή η υπερ-ειδικευμένη γνώση και τα προϊόντα της, τα τεχνολογικά, πληροφορικά ή στοχαστικά, δημιουργούν στην καταγορευμένη από αυτά πλειοψηφία αυτής της τελευταίας, την εθνικιστική πεποίθηση ότι «αυτή», ανάμεσα στις άλλες κοινωνίες διακαιούται είτε να διαθέτει τέτοιους «καταπληκτικούς ανθρώπους» είτε να τους υφαρπάξει από τις άλλες. Μια τέτοια υπέρμετρη και διάχυτη αίσθηση υπεροχής περιορίζει έτσι ή και αναιρεί την ανάγκη της *προσωπικής κριτικής στάσης* απέναντι σε αυτήν την ίδια την ειδικευμένη τεχνοκρατική γνώση και, κατ'επέκταση, και στις χρήσεις της. Το εικαστικό τεκμήριο του W. Blake δεν προφήτευε από τότε, μέσω της ομιλίας της τέχνης πώς ο Διαφωτισμός θα μπορούσε –ακόμη και αυτός– να πάρει και στρεβλωτικές εφαρμογές μέσω ακριβώς ενός συνεπόμενου εγωιστικού κρατικού ορθολογισμού; Μιας δηλαδή «θρησκευοποιημένης» εθνικής πεποίθησης η οποία, από μια εποχή και μετά, κρατήθηκε έξω από κάθε κοινωνικό και, γιατί όχι, συναισθηματικό έλεγχο. Μιας κρατικής επιλογής που εξελίχθηκε, σε συνδυασμό βέβαια και με άλλες συγκυρίες, σε άψογη γραφειοκρατική προετοιμασία μιας *πολεμικής μηχανής* που, μετά το 1820, σταθερά μας γεμίζει με δάκρυα και ερείπια για ενάμιση αιώνα. Και που τώρα πια, ας μην το παραβλέπουμε, τέτοια υπόλοιπα δεν πρόκειται να προκύψουν αφού τα σύγχρονα μέσα καταστροφής όλο και λιγότερα υλικά ίχνη θα αφήνουν. Δηλαδή, ακόμη και η ηθική καταγγελία που ο στερνός λόγος των ερειπίων εκφέρει θα είναι σε λίγο εξ αντικειμένου αδύνατη.

Ο W. Blake, χρησιμοποιώντας αισθητικό λόγο, συνειδητά συγκαλύπτοντας το επώδυνο μήνυμά του στη θεόμορφη ζωγραφική του, μας προτρέπει άμεσα σε ένα δευτερογενές συμπέρασμα γενικότερης ισχύος: αφήνει να διαφανούν οι κίνδυνοι όχι απλά μέσα από τη συγκεκριμένη προβολή της λατρείας της *ακρίβειας* αλλά μέσα από οποιαδήποτε *δογματική υπερβολή* της οποιασδήποτε αξίας. Καταγγέλλει, δηλαδή, την οποιαδήποτε «θρησκευοποιημένη» υιοθέτηση μιας γνωστικής καταξίωσης έστω και αν αυτή είναι εδώ ο λατρεμένος ορθολογισμός. Αυτόν τον οποίο διαβλέπει –αυτό θα πει διάτρηση του μέλλοντος– να εξελίσσεται σε πολιτικο-φιλοσοφικό μεσσιανισμό.

Μια τέτοια έμμεση κριτική παρέμβαση της Τέχνης, στο μέτρο που εκπαιδευτικά και πολιτιστικά θα μπορούσε να διαχέεται, σε κάτι δεν θα συνέβαλλε; Ως *εικαστικός στοχασμός* –και λιγότερο ως *επίσημη* «θέση» γιατί τότε θα ακυρωνόταν μέσα από την απο-

λυτότητα της ρητορικής της θέσμησης— δεν θα βοηθούσε στην «ίδρυση» *τρόπων σκέψης* που θα αποστρεφόταν τις υπερβολές και τις *ακραίες εμπιστεύσεις*; Αυτό δεν θα αφορούσε ακόμη και τις πιο καθιερωμένες αξίες και συνεπόμενα και τις οποιεσδήποτε εθνικο-πολιτισμικές ταυτότητες όταν ισχύουν ή προβάλλονται ως απόλυτες, σωστικές ή οραματικές εκδοχές;

Στην ίδια προφητική κατεύθυνση αλλά και ως σύνοψη μιας προσωπικά βιωμένης βίας, κινείται ο περίφημος, υπό ασθενές σεληνόφως μάλιστα, *Γίγαντας* του F. Goya. Εκεί το τερατώδες, το υπέρμετρο, αλληγορεί τη βία με τη μορφή που το αβάσταχτο του σωματικού μεγέθους υπερβαίνει το μέτρο. Με την ασπρόμαυρη και έτσι διαχρονικά και διατοπικά λειτουργούσα γκραβούρα και σε συνδυασμό με έναν άλλον έγχρωμο πίνακα ώστε να δηλωθεί και το ενδεχόμενο της ιστορικής επαλήθευσης του μηνύματός του, και που ο Goya αποκαλώντας *Πανικό*, εξεικονίζει το άμοιρο πλήθος που τρέχει να σωθεί, καταγγέλλεται ο πόλεμος. Προειδοποιεί, δηλαδή, για τα άθλια ενδεχόμενα που μπορεί να προκύψουν από τον ψυχικό κόσμο ενός όντος, στερημένου από κάθε λογική, ατομικού ή συλλογικού, του οποίου η οποιαδήποτε συμβολική σωματική μετακίνηση μπορεί να προξενήσει τρομακτικές καταστροφές. Ενώ στον W. Blake η μέσω της τέχνης αμφισβητούμενη και καταγγελλόμενη «αξία» είναι η ανυψήσιμη υπερβολική εμπιστοσύνη στον ορθολογισμό, στον F. Goya το αμφισβητούμενο τώρα είναι το αντίθετο: η απόλυτη εγκατάλειψή μας στο ορμέμφυτο και η εξίσου απόλυτη απομάκρυνσή μας από τον ορθό λόγο.

Και στις δύο πάντως περιπτώσεις η τέχνη καταγγέλλει «θηραιοποιημένες» πεποιθήσεις δηλαδή καταστάσεις του νου που παράγουν υπέρμετρη εμπιστοσύνη σε οτιδήποτε μπορεί να δημιουργήσει μια τέτοια αίσθηση ή ψευδαίσθηση *υπεροχής* και που κάποια αυτή η *υπεροχή* θα ψάξει να παροχετευθεί.

Και στις δύο περιπτώσεις η τέχνη αλληγορικά αμφισβητεί έναν τύπο εξουσίας που στηρίζεται σε μια δογματισμένη πίστη είτε του λογικού ενάντια σε κάθε ρομαντική εκδοχή είτε του ρομαντισμού ενάντια σε κάθε απόλυτη απόρριψη της λογικής κρίσης.

Συμπερασματικά θα έλεγα ότι η τέχνη —και μάλιστα, όταν λειτουργεί ως «μελετημένη» ρήξη— μπορεί να είναι, και μάλιστα στην περίπτωση που πρωτοεμφανίζεται ένα συγκεκριμένο κριτικό έργο, μια *αιρετική ευεργεσία*.

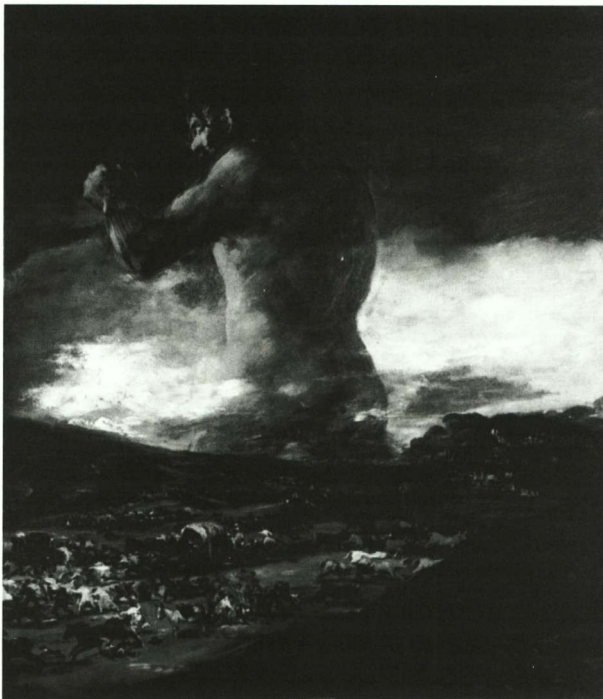

FRANCISCO GOYA

Ο γίγαντας

Γκραβούρα, 1820

Ιδιωτική συλλογή

FRANCISCO GOYA
Ο πανικός
Ελαιογραφία, 1808-1812
Μουσείο Πράδο

Ως αιρετικός λόγος διαφοροποιείται από τον ισχύοντα και τον αμφισβητεί. Στην κυριολεξία τον απο-βεβαιώνει, τον απο-«φοντα-μεταλίζει», αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτές τις φωνητικές βαρβαρότητες. Ακόμη όμως και όταν η ρήξη στην τέχνη δεν είναι προμελετημένη ώστε να είναι ευρέως κατανοητή, μπορεί να προκαλέσει έναν αντιδραστικό, έστω και όχι πάντα αποτελεσματικό, ξεσηκωμό από την πλευρά της καθιερωμένης καλλιτεχνικής πίστης. Διαφημίζει έτσι μέσα από την αντιπαράθεση το μήνυμα της άλλης εκδοχής, ενώ ταυτόχρονα παράγει περιέργειες για το τι άραγε να σημαίνει. Δημιουργεί, δηλαδή, ακόμη και στην ηπιότερη εκδοχή, κάποιον σκεπτικισμό για το *τι θέλει να πει πέρα από αυτό που φαίνεται να λέει*. Γι' αυτό τις διάφορες πρωτοπορίες που συχνά παράγονται στον χώρο του πολιτισμού γενικά, και της καλλιτεχνικής και φιλοσοφικής αντιπαράθεσης ειδικότερα, μη τις φοβάστε. Είναι βέβαια έντονα διεκδικητικές και εξίσου συχνά, και αυτές, τείνουν να «θρησκευιοποιηθούν». Όταν όμως η τέχνη παρέχεται ως εκπαίδευση με τελικό στόχο να εξελιχθεί σε παιδεία, όταν δηλαδή διαδίδεται ως *συνολικότερη* εκφραστική διαλεκτική ως προσωπική ενασχόληση και στην καθολική διάσχεσή της με την κοινωνία, τότε σιγά-σιγά φανερώνει τη σχετικότητα ακόμη και των δικών της ισχυρισμών. Και η ίδια χορηγεί τις νέες –και εκ νέου πρόσκαιρες– βάσεις αμφισβήτησής της. Κάτι που δεν αφήνει περιθώρια για τελικές και οριστικές διακρίσεις ανάμεσα σε αληθινούς και ψεύτικους θεούς, ανάμεσα σε πιστούς και απίστους. Ανάμεσα σε ανθρώπους που τους μαθαίνουν πως αυτοί μόνο «δικαιούνται» να ζουν και να λατρεύουν τους δικούς τους ηγεμόνες και ανάμεσα στους άλλους που πρέπει να θυσιασθούν για να διασφαλισθεί η λατρεία των πρώτων και των αντιλήψεων στις οποίες πιστεύουν.

Σε αυτό το σημείο ας μου επιτραπεί μια κάπως πιο ρηματική, λίγο πιο θαρραλέα κατάληξη. Αν και δεν συνηθίζω τέτοιου τύπου υποδεικτικούς λόγους, θα ήθελα να συνοψίσω όσα προειπώθηκαν λέγοντας πως: *δεν υποστηρίζω την αμφισβήτηση του πολιτισμού, πιστεύω πως η αμφισβήτηση είναι αναγκαίος όρος για την ύπαρξη πολιτισμού.*